

Микола Зайцев

РАННІ ГРЕЦЬКІ ФІЛОСОФИ **(від Фалеса до Демокрита)**

Курс лекцій

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2016

УДК 1(091)(38)
ББК 87.3
3-17

*Рекомендовано до друку рішенням методичної ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол №6 від 14.06.2016 року)*

Рецензенти:

Арцишевський Р. А., доктор філософських наук, професор;
Шевчук Д. М., доктор філософських наук, доцент.

Світлій пам'яті моєї матері

Оксані Олександрівні

присвячую

Зайцев Микола.

3-17 Ранні грецькі філософи (від Фалеса до Демокрита) : курс лекцій / М. О. Зайцев. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – 178 с.

ISBN 978-617-7328-27-7

В посібнику розглянуто становлення античної філософії від Фалеса до софістів і Сократа. Здійснено виклад ідей перших філософів як в змістовно предметному плані, так і в плані логіки становлення філософії як специфічно теоретичного способу осягнення світу.

Посібник виник на основі і в формі лекцій курсу історії філософії, що протягом ряду років читався для студентів-культурологів Національного університету «Острозька академія».

ISBN 978-617-7328-27-7

© Зайцев М. О., 2016
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2016

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	7
ПЕРЕДЛЕКЦІЙНІ РОЗМИСЛИ	11
ЛЕКЦІЯ 1. ПОЧАТКОВЕ ЗНАЙОМСТВО З ФІЛОСОФІЄЮ ТА ЇЇ ІСТОРІЄЮ	14
1. Вступні зауваження	14
2. Специфіка філософського знання в цілому та історико-філософського зокрема	18
3. Початкове поняття історії філософії	21
Рекомендована література	35
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	35
ТЕСТИ	36
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	37
ЛЕКЦІЯ 2. НАЧАЛА ФІЛОСОФІЇ	38
1. Вступні зауваження	38
2. Соціокультурні обставини появи філософської думки	41
3. Іонійська філософія. Мілетці	48
Рекомендована література	65
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	66
ТЕСТИ	66
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	67
ЛЕКЦІЯ 3. ІОНІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ. ГЕРАКЛІТ ЕФЕСЬКИЙ	68
1. Вступні зауваження	68
2. Проблема єдиного і множинного	71
3. Начала діалектики	75
Рекомендована література	79
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	80

ТЕСТИ	80
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	81

ЛЕКЦІЯ 4. ІТАЛІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ. ФЕНОМЕН ПІФАГОРІЙСТВА	82
1. Вступні зауваження	82
2. Число як вихідний онтологічний принцип	87
3. Проблема природи числа. Число як основа загальної визначеності	91
Рекомендована література	96
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	98
ТЕСТИ	98
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	99

ЛЕКЦІЯ 5. ІТАЛІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ. ЕЛЕАТИ	100
1. Вступні зауваження	100
2. Ксенофан	101
3. Парменід. Обґрунтування умоглядного світу	105
4. Зенон. Апологетика умоглядного світу	116
5. Мелісс	122
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	124
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	126
ТЕСТИ	126
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	127

ЛЕКЦІЯ 6. РАНОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ НА АНТРОПОЛОГІЧНІЙ МЕЖІ. ЕМПЕДОКЛ	128
1. Вступні зауваження	128
2. Емпедокл серед філософських шкіл свого часу	132
3. Проблема світобудови	135
Рекомендована література	141

ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	142
ТЕСТИ	143
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	144

ЛЕКЦІЯ 7. АНАКСАГОР. ЗАСНУВАННЯ АФІНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ШКОЛИ

1. Вступні зауваження	145
2. Філософське становлення Анаксагора	149
3. Від розумного світу до світового розуму	152
Рекомендована література	155
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	156
ТЕСТИ	156
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	157

ЛЕКЦІЯ 8. АНТИЧНИЙ АТОМІЗМ ТА ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ ДЕТЕРМІНІЗМУ. (ЛЕВКІП І ДЕМОКРИТ)

1. Вступні зауваження	158
2. «Неіснуючий» Левкіп як предтеча атомізму	159
3. Атомістична концепція Демокрита	161
Рекомендована література	168
ПРОБЛЕМНО-ПОШУКОВІ ПИТАННЯ	170
ТЕСТИ	170
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	171

ПІСЛЯСЛОВО

ЛІТЕРАТУРА

ВСТУПНЕ СЛОВО

Посібник має на меті розглянути початкове виникнення філософії, яке звично охоплюється поняттям «досократики». За історичними мірками сам цей термін відносно недавній, йому трохи більше сотні років, проте своїм змістом він охоплює явище, якому вже понад дві з половиною тисячі років. Уперше його використав німецький філолог Герман Олександр Дільс (*нім. Hermann Alexander Diels; 18 травня 1848 р., Бібрих тепер адміністративно входить до складу Вісбадена – 4 червня 1922 р., Берлін – відомий німецький філолог-класик, історик античності, професор Берлінського університету, у 1905 – 1906 рр. його ректор; дійсний член Берлінської академії наук (1881 р.) із 1896 р. іноземний член-кореспондент РАН*), який зібрав та класифікував фрагменти текстів філософів, що жили до Сократа й об'єднав їх під назвою («*Die Fragmente der Vorsokratiker*» – 1903 р.). Книга містила, окрім власне філософських фрагментів, також уривки орфічних та інших до філософських космогоній. Усього під цією назвою були об'єднані понад 400 імен античних мислителів, що жили і творили в 6 – 5 ст. до н. е.

Термін «досократики», на перший погляд, до того ж зважаючи на традицію, прийнятний і цілком зрозумілий. Проте, це лише на перший погляд. Під час уважнішого його осмислення виникає низка запитань, які відразу руйнують зрозумілість, а отже, і прийнятність. Усі ці питання були ґрунтовно проаналізовані у статті А. В. Лебедева «Звільняючись від ”досократиків”» (*рос. А. В. Лебедев Избавляясь от ”досократиков”*). Автор ґрунтовно розглянув низку недоречностей, що пов'язані з цим терміном.

Останні стосуються: а) списку досократиків; б) хронологічної розмитості феномена, а іноді й внутрішньої суперечливості; в) етимологічної та пов'язаної з цим змістовної наповненості терміна. Деякі аспекти цих недоречностей сягають своїми витокami Пла-

тона й Аристотеля, тому їх можна назвати давніми. Проте до них додалися більш сучасні інтерпретаційні міфи 19 – 20 ст.: позитивіський, ніцшеанський, хайдегерівський, епістемологічний та антитеологічний міф про «досократиків» К. Поппера¹.

Зважаючи на вагомість доказів А. В. Лебедева, слід визнати їх слушність. Усе це спонукало змінити визначену раніше назву нашої роботи як «Досократики» на «Ранні давньогрецькі філософи (від Фалеса до Демокрита)» – як нам видається, більш відповідну реальному стану речей.

Те, що збереглося від мислителів цієї доби, це більші або менші фрагменти, що цитували пізніші автори – доксографи. (*Доксографія* – (дав. грецьк. *δόξα* – «гадка, уява, думка», і *ῥᾶφή* – «записування, виклад», описую, лат. *placita*) запис думок та ідей античних філософів та вчених у роботах пізніших авторів. Термін увів Герман Дільс. На сьогодні доксографія є єдиним джерелом, із якого ми черпаємо знання про ідеї та погляд ранніх давньогрецьких філософів).

Найбільше таких цитувань трапляється в Діогена Лаертського, який здійснив першу спробу цілісного викладу життєпису, ідей та висловлювань знаменитих філософів. Чимало цитат і висловлювань філософів минулого зустрічаємо в Аристотеля, зокрема в його «Метафізиці». Теж стосується і Платона. І хоча останній досить вільно поводився з чужими думкам, використовуючи їх як знаряддя у своїх філософських пошуках, його посилання, цитування та тлумачення ідей попередників зберегло для нас духовну спадщину досократиків. Чимало з ідейного спадку цієї доби збереглося у творах Плутарха, Секста Емпірика, Климента Олександрійського та ін.

Тут відразу виникає питання, а якою мірою успадковані фрагменти відображають справжній смисл розмислів перших філософів? Підстав для такого питання, як мінімум, дві: перша – це та, що немає жодної впевненості в тому, що збережені часом фраг-

¹ Лебедев А. В. Избавляясь от «досократиков» / А. В. Лебедев // Сб. Философия в диалоге культур. Всемирный день философии (Москва – Санкт-Петербург, 16 – 19 ноября 2009 года), Материалы. – М. : «Прогресс-Традиция», Москва, 2010. – С. 177–183.

менти донесли до нас основну (чи основні) думки певного мислителя? І друга – кожен такий фрагмент розмислів отримав певне тлумачення як сучасниками, так і мислителями наступних епох, а отже, його адекватність нічим не гарантована. Та не зважаючи на це, ось уже більше як дві тисячі років у європейській культурі зберігається впевненість, що з фрагментів минулих розмислів ми складемо більш-менш адекватну картину становлення такого унікального способу духовно-практичного осягнення дійсності, яким є філософія.

Що ж є запорукою цієї впевненості? Нею є той факт, що у своєму подальшому поступі європейська філософія продовжувала розробляти та поглиблювати кар'єр тих ідей, що їх зберегли і донесли до нас фрагменти перших давньогрецьких філософів. Поставлені ними питання (саме питання, а не віднайдені ними відповіді) залишилися наріжними питаннями двохтисячолітньої історії філософських розмислів.

В основі міфологічного осягнення дійсності стоїть питання натурального порядку: що *породжує* і як *породжує*? Давньогрецька міфологія, навіть після мисленної обробки її, зокрема Гесіодом, розгортає перед нами разючу панораму *породжувальних* діянь природних стихій, хай навіть і персоніфікованих. Розсудливість, мудрість, ремесло та війна – персоніфіковані в Афіні народжуються, а не виникають якимось по-іншому. *Сущє народжується (породжується)* – ось точка зору міфології!

Перші давньогрецькі філософи поставили питання у приципово іншій площині. Їх цікавило, не що породжує, а що є принципом (основною, першоначалом) світу та що визначає його розвиток? А оскільки, і це усвідомлювали якоюсь мірою навіть у міфології, все, що відбувалося з «чимось» у подальшому, було розгортанням того, що було закладене в його витоках, то філософія, на відміну від міфології ставила питання про сутність світу речей. Як зазначав Г.-В.-Ф.-Гегель, філософія у власному сенсі слова виникає разом із постановкою питання про сутність, яке не лише сформульоване, але й було вирішене поза межами методології та термінології міфологічного мислення.

Становлення філософії відбувалося як виникнення абстрактного мислення, яке поступово звільнялось від міфологічних персоналіфікацій та алегорій, продукуючи натомість раціональні способи осягнення дійсності. На перше місце виходить питання первоначала, у своїй суті, це було питання про першооснову, першопринцип усього сущого. Із розмислів над цим питанням і почалося становлення філософії загалом і досократичного її періоду зокрема.

Роблячи предметом нашого розгляду початкове становлення філософії, ми розглядаємо виникнення не лише античної, але й усієї європейської філософії. Річ у тім, що сама антична філософія може бути розглянута як її початкове виникнення, проте це за умови якщо ми будемо сприймати філософію як культурний феномен, узятий у його цілісності.

ПЕРЕДЛЕКЦІЙНІ РОЗМИСЛИ

Усі, хто серйозно береться за вивчення історії європейської культури (культури, а не лише мистецтва, останнє один із її проявів), не можуть оминати її духовне джерело, яким була спочатку філософія Стародавньої Греції (Еллади), а згодом і Стародавнього Риму. Це був особливий феномен, який Е. Гуссерль назвав «духовною батьківщиною Європи». «Там виникає новий тип настанови індивіда щодо навколишнього світу. Як наслідок, виникає зовсім новий тип духовної структури, що швидко розвинувся в системно замкнену культурну форму; греки назвали її *філософією*»².

Антична філософія, а саме цим поняттям охоплюємо двоєдиний феномен давньогрецької та давньоримської філософії, проіснувала з кінця VII ст. до н. е. і до VI ст. н. е, коли 529 р. едиктом імператора Юстиніана були закриті всі філософські школи Афін і зокрема платонівська академія.

Як духовний виток європейського людства античність завжди вабитиме нас загадкою своєї початковості. Звертаючи свій погляд туди, звідки ми почали свій культурний поступ, починаємо усвідомлювати нашу визначеність цим началом, нашу духовну залежність від нього, від його тямлення чи розуміння. Адже, що таке духовний поступ європейської людини, як не «відкривання» та «розгортання» свого витоку. Останнє насамперед має той сенс, що щось процесуально відкривається – шлях, який сам себе виявляє. У витоках, як в ембріоні, вже потенційно наявне те, що у своєму історичному поступі розгорне себе в різних формотвореннях духу, або, іншими словами, відкриє себе. Як зазначав Ф. Енгельс: «...в різноманітних формах грецької філософії вже наявні в зародку, в процесі виникнення, майже всі пізніші типи світоглядів»³.

² Гуссерль Едмунд. Кризис европейского человечества и философия / Е. Гуссерль // Культурология. XX век : Антология – М. : Юрист, 1995. – 703 с. – С. 303.

³ Энгельс Ф. Диалектика природы // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – Т. 20. – С. 369–370.

Навчальне видання

Микола Олександрович ЗАЙЦЕВ

РАННІ ГРЕЦЬКІ ФІЛОСОФИ

(від Фалеса до Демокрита)

Курс лекцій

Редактор *І. Д. Пасічник*

Технічний редактор *Р. В. Свиначук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Н. О. Стратонова*

Коректор *Ю. Г. Шабатіна*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 10,46. Обл.-вид. арк. 9,88.
Наклад 100 прим. Зам. № 30–16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «TimesNewRoman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.